

Din istoria balneologiei: Ferentz Nyulas despre apele medicale din Transilvania (1800)

Emilia-Camelia SĂRAC

Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia
Școala Doctorală de Istorie
”1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia, Doctoral School, History
Str. N. Iorga, nr. 11-13, 510009, Alba Iulia, România,
tel: +40-0258-811412, fax: +40-0258-806260,
e-mail: secretariat_istorie@uab.ro
Personal e-mail: camelia.sarac89@yahoo.com

From the history of balneology: Ferentz Nyulas about medical waters from Transylvania (1800)

Used since ancient times to treat various diseases, medical waters from Romania have been studied since the XVIIIth century by doctors, pharmacists and chemists among them standing out Ferentz Nyulas, Hungarian doctor and chemist. For 10 years he investigated the medical waters from Transylvania, also relying on his predecessors' research and he wrote an important paper in Hungarian language, published in Cluj in 1800. Divided into three volumes, the work presents some physical and chemical analyzes, focused on Rodna's springs, but also on diseases that could be treated with each type of water depending on the components. The paper became a medical guide because the author gives some advices on how to use the waters, the perfect period when people could use them, the right cure for every disease and the importance of having a balanced diet.

Keywords: medical waters, Ferentz Nyulas, chemical analyzes, Rodna, medical guide.

În continua sa evoluție, omul a căutat în permanență diferite mijloace de a-și trata diversele boli. Pe teritoriul românesc, mai ales în secolele 18-19, odată cu apariția Iluminismului, au fost utilizate apele minerale, atât intern, cât și extern, pentru efectele terapeutice deosebite. Numărul mare de izvoare descoperite, analizele făcute de către medici, chimiști și farmaciști, precum și poveștile care prezentau cazuri reale ale unor ciobani și alți oameni simpli care și-au găsit alinarea sau vindecarea maladiilor cu ajutorul acestor ape, au dus la intensificarea cercetărilor în acest domeniu și promovarea factorilor naturali de cură. Astfel, istoriografia cu privire la balneologia la români în secolele 18-19 s-a îmbogățit cu scrieri de specialitate în limbile română, maghiară, germană și latină, aparținând unor medici, chimiști și istorici cunoscuți.

Una dintre personalitățile marcante ale medicinei și, implicit, ale balneologiei de pe teritoriul românesc a fost

Ferentz Nyulas, doctor și chimist maghiar, cu studii de medicină la Viena și o bogată activitate ca și medic la Gherla și Cluj. Dintre acțiunile sale remarcante amintim: determinarea proprietăților fizice și chimice ale izvoarelor minerale prin metode analitice, descoperirea manganului în apele minerale, prezentarea acțiunii acidului carbonic asupra organismului. A fost printre primii care au susținut utilizarea factorilor balneari și a arătat că Transilvania este foarte bogată în ape minerale, putându-se compara cu multe provincii renumite din Europa¹.

Impresionat de bogățiile naturale din Transilvania și impresionat de scrierile și studiile încercate de predecesorii săi, Nyulas a cercetat apele minerale din zona Munților Rodnei (județul Bistrița-Năsăud). Cercetările lui, care s-au întins pe o perioadă de 10 ani, făcute mai întâi ca simplu vizitator, ca mai apoi să fie împins de o curiozitate medicală, mai ales ținând cont de unele probleme de

sănătate pe care le-a avut, s-au concretizat într-o lucrare amplă, scrisă în limba maghiară și alcătuită din trei volume distincte, intitulată *Az erdélyországi orvosvizékeknek bontásáról közönségesen*².

În cercetarea efectuată, am consultat fondul de carte veche al Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, unde am găsit primul și al treilea volum al lucrării³ și fondul de carte veche al Institutului Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia, unde se păstrează într-o stare bună de conservare toate cele trei volume⁴.

Fila de titlu a primului volum conține toate datele de identificare a cărții: titlul complet al lucrării, cu accentul pus pe cuvintele *orvos* (medic) și *vizékeknek* (apă), numele autorului, Ferentz Nyulas, având specificat titlul de doctor, locul apariției - Cluj, anul apariției - 1800 și tipografia unde a fost tipărită cartea, cea a lui Márton Hochmeister⁵. Formatul cărții este 8° iar paginația este următoarea: [4] + XXXX + 174 p. + [8]. Tiparul este negru, cu număr variabil de rânduri la pagină. Filei de titlu îi urmează o dedicație scrisă de către autor pentru guvernatorul Transilvaniei Gheorghe Bánffy.

Informații deosebit de importante se regăsesc în cuvântul de început al acestui volum. Nyulas a amintit câțiva dintre predecesorii săi, care au avut anumite contribuții în cercetarea apelor medicale, pe care o să îi menționăm în cele ce urmează: John Fridvaldszky (1730-1784), iezuit și naturalist, bibliotecar și profesor de gramatică și sintaxă la Alba Iulia și Cluj. Acesta a alcătuit lucrarea *Minerologia magni principatus Transilvaniae seu metalia, semi-metalia, sulphura, salia, lapides et aque conscripta*, apărută în anul 1767, în care a prezentat mineralele din Transilvania, localitățile în care se găsesc acestea, a vorbit despre sulfuri, sare și apele din această provincie românească⁶; Lucas Wagner (1739-1789) a urmat studiile de medicină la Viena, iar în anul 1773 și-a susținut teza de doctorat cu titlul *Dissertatio inauguralis medico-chemica de aquis medicatis Magni Principatus Transylvaniae*. Dintre apele analizate amintim: Arpătac, Zizin, Odorhei, Bazna⁷; Joseph Barbenius (1754-1814), doctor în Brașov, a scris lucrarea *Chemische Untersuchungen einiger merkwürdigen Gesund- und Sauerbrunnen des Székler Stuhls Háromszék in Siebenbürgen*, apărută la Sibiu în anul 1792, în care a prezentat apele din Ținutul Secuiesc⁸. Ferentz Nyulas i-a amintit pe cei trei cu lucrările alcătuite și contribuțiile aduse, însă i-a și criticat deoarece s-au axat doar pe prezentarea izvoarelor minerale din Ardeal și pe câteva analize chimice, nevorbind însă de utilitatea lor și importanța pentru vindecarea diverselor boli.

Un alt aspect foarte important prin care scrierile lui Ferentz Nyulas se încadrează în preocupările generate de Iluminismul transilvănean este introducerea unor termeni de specialitate în limba maghiară, inovând astfel

literatura maghiară⁹. Această inovație a fost făcută și de către medicul Ioan Piurariu Molnar¹⁰ și ulterior de către Vasile Popp¹¹, care a alcătuit prima lucrare de balneologie în limba română, apărută la Sibiu în anul 1821, *Apele de la Arpătac, Bodoc și Covasna*¹².

Prima parte, intitulată *Ajánló levél, Előjáró beszéd és a vizékek bontásáról közönségesen*, reprezintă un studiu asupra apei în general, în care se vorbește atât despre clasificarea acesteia în funcție de elementele componente, cât și despre importanța și utilitatea pentru organismul uman. Alături de analizele fizice și chimice proprii, sunt amintite și analizele doctorului Bergman, care a avut rezultate remarcabile, fiind luat ca model de urmași săi. Un aspect important asupra căruia s-a oprit autorul a fost utilizarea diferitelor instrumente pentru efectuarea analizelor și măsurătorilor, reacția și rezultatele obținute fiind diferite în funcție de tipul recipientului folosit¹³. S-au stabilit astfel elementele fizice precum temperatura, culoarea, mirosul, aciditatea, densitatea etc, precum și elementele chimice: acizii, sărurile, carbonații, nitrații, alcalinii. Concluziile obținute de Nyulas făceau referire la faptul că la sfârșitul secolului al 18-lea și începutul secolului al 19-lea nu existau suficiente instrumente pentru obținerea unor date exacte, dar și la importanța locului unde se făceau analizele, distanța cât mai mică față de izvorul mineral garantând rezultate mai precise¹⁴.

Volumul al doilea are ca titlu *A Radna vidéki vasas borvizékeknek bontásáról* și a apărut tot la Cluj în anul 1800. Formatul cărți este 8°, cu paginația XVI + 248 p., tiparul fiind negru, cu număr variabil de rânduri la pagină, și în acest caz.

În acest volum, autorul s-a ocupat de apele minerale, sau medicale cum le numește, din zona Rodnei. O atenție deosebită a fost acordată descrierii acestei regiuni, cu poziționarea geografică, clima, vegetația, lacurile, văile, izvoarele minerale existente. Pentru Nyulas, importantă este și contribuția doctorului Richard Hacquet, care este menționat cu lucrarea *Neueste physikalische politische Reise in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpaten*¹⁵, scrisă în urma experiențelor trăite în călătoria științifică făcută în Carpații Românești, la masivele de sare din Moldova și Transilvania și izvoarele minerale de la Șaru Dornei¹⁶.

Luând în considerare analizele și măsurătorile proprii făcute în laboratorul din Dej și cele ale doctorului Bergmann, Nyulas a descris cele mai importante izvoare de apă minerală din zona Rodnei: Dombhat (în prezent Anieș), Sângeorz, Valea Vinului, Valea Ursului, Rodna. Pentru fiecare dintre aceste surse la început s-a prezentat poziționarea geografică, importanța împrejurimilor pentru eficiența apelor și bogățiile minerale existente, iar

ulterior au fost menționate proprietățile fizice și chimice. Accentul a fost pus pe izvorul de la Dombhat, cel mai important dintre toate și cu cele mai mari cantități de bioxid de carbon, carbonat de fier, carbonat de bariu, carbonat de magneziu, acid carbonic, sulfat de sodiu, clorură de sodiu, alcalini și materiale extractive¹⁷.

Informațiile inovative aduse de către Ferentz Nyulas în privința apelor minerale, se remarcă în volumul al III-lea, *Ugyanazon vizeknek orvosi erejéről, hasznairól és vélek élés módjáról*, în care a vorbit despre puterea de vindecare a apelor minerale din Rodna și influența lor asupra modului de viață. Cu un format 8°, având ca număr de pagini VIII + 208 p. + [10], volumul este scris cu tipar negru, cu număr variabil de rânduri la pagină.

Încă de la început, autorul și-a exprimat dorința de a contribui nu doar cu cercetarea și analiza apelor medicale, dar și cu sfaturi de utilizare pentru public. În opinia sa, pe lângă cunoașterea surselor de sănătate, este primordial ca orice medic să cunoască utilitatea lor, ajutând astfel la o folosire corectă. Deoarece a locuit timp de 10 ani în zona Rodnei, a vrut să împărtășească cititorilor tot ce a trăit și experimentat, dorind deopotrivă să colaboreze cu oricine ar fi avut mai multe cunoștințe pentru îmbunătățirea textului¹⁸.

Foarte interesante sunt informațiile despre modul în care diferitele procente de minerale din apă sunt folosite sau mai puțin folosite în tratarea diferitelor boli și cum acționează fiecare substanță (magneziu, fier, sare, carbon) în organism. Bolile pe care Nyulas considera că pot fi tratate sunt: ale sistemului respirator, digestiv, nervos, urinar, scrofuloze (inflamarea ganglionilor limfatici cervicali, inghinali sau axilari), limfatism (stare patologică caracterizată prin mărirea volumului organelor limfatice, ducând la o lipsă de energie, rezistență slabă la infecții), anemii, rahitism, reumatism, boli femeiești etc.¹⁹.

O secțiune a volumului este dedicată prezentării unor întâmplări reale când, la sfatul autorului, au avut loc vindecări datorită utilizării apelor de la Rodna. Autorul a prezentat un caz din anul 1794, când, în Transilvania, a fost o perioadă de secetă foarte mare, ceea ce a dus la îmbolnăvirea cu scorbut a multor femei însărcinate, ajungându-se la deces. Astfel că în aprilie 1795, Nyulas a anunțat Guvernul despre această situație și a îndemnat populația să utilizeze apele feroase din Rodna alături de medicamentele necesare. Acțiunea sa a avut rezultate, mulți oameni fiind salvați de la moarte²⁰.

Atenția lui Nyulas s-a îndreptat și asupra modului în care apa putea fi îmbuteliată și transportată acasă pentru urmarea unei cure. Aspectele cele mai importante vizau perioada de îmbuteliere (între 8 noiembrie și 23 aprilie), modul în care se realiza transportul și recipientele utilizate.

La fel ca și Vasile Popp în lucrarea menționată anterior, Nyulas a dat sfaturi utile pentru cititorii săi în legătură cu doza de apă medicală în fiecare perioadă a zilei în funcție de fiecare pacient și ținându-se cont de sfaturile unui medic. Curele se puteau ține 15 sau 30 de zile și se repetau cât de des era nevoie (1 dată pe an, de 2 ori sau 1 dată la câțiva ani). La tratamentul indicat vindecării diferitelor boli, foarte importanți erau și alți factori precum: somnul, mâncarea, dieta, băutura, aerul, mișcarea, hobby-urile. Autorul îi sfătuia pe cei care vizitau băile să se bucure de tot ceea ce natura oferea: izvoare tămăduitoare, împrejurimi deosebite, aer curat, dar și de modalitățile de distracție și relaxare oferite: dans, cântec, lectură, jocuri²¹.

Prin această lucrare, Ferentz Nyulas a intenționat să scrie prima carte în limba maghiară despre apele medicale din Ardeal și, cu toate că a introdus termeni de specialitate și a făcut analize chimice, nu o consideră o lucrare de știință, autorul dorind să utilizeze cuvinte simple, pe înțelesul tuturor. El a vrut să le împărtășească cititorilor săi experiențele de 10 ani trăite în zona Rodnei, cazurile întâlnite, cercetările efectuate, ajutând astfel la utilizarea corectă și eficientă a apelor minerale, pe care le numește medicale tocmai datorită efectelor terapeutice deosebite. Prin rezultatele obținute, prin munca sa de editare a informațiilor, de difuzare a cunoștințelor în domeniul studiat, de inovare și modernizare a limbajului specific, Nyulas aduce o contribuție importantă literaturii medicale, fiind un deschizător de drumuri în balneologia din Transilvania.

Note:

1. Ferentz Nyulas (1758-1808), absolvent al Facultății de Medicină din Viena și Budapesta, a făcut doctoratul la Budapesta în anul 1788, când și-a susținut teza. A fost medic la Gherla și protomedic la Cluj, apud Elena Berlescu, *Enciclopedia de balneoclimatologie a României*, ed. 2, București, Editura All, 1996, p. 157.
2. Ferentz Nyulas, *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen*, Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költséggel, 1800, în József Szinnyi, *Magyar Írók élete és munkái*, disponibil la adresa web <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> accesat la 11.09.2016.
3. Volumele au un număr de inventar BV.916 și au fost clasate în categoria Fond -2816/28.11.2014, vezi <http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=Carte-veche--Nyulas-Ferenc-autor--A-Radnavid%C3%A9ki-vasas-borvizeknek-orvosi-erej%C3%A9r%C3%B6l-hasznair%C3%B3l-%C3%A9s-v%C3%A9lek-%C3%A9s-n%C3%A9nek-m%C3%B3dj%C3%A1r%C3%B3l&k=93670BB70FC54205BEA3180E16E4FF52> (accesat la 12.09.2016).
4. Volumele au cotele R-3454, R-3455 și R-3456.

5. Tipografia Márton Hochmeister a început să funcționeze în Sibiu începând cu anul 1777, sub conducerea lui Márton Hochmeister și a fiului său cu același nume. Au fost tipărite puține cărți românești, în special instrucțiuni, acte și texte ocazionale, vezi Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități culturale*, Cluj- Napoca, Editura Mega, 2016, p. 36.
6. János Fridvalszky, *Minero-logia magni principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, lapides et aquae conscripta*, Claudiopoli, 1767, în <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (accesat la 11.09.2016).
7. Lukács Wagner, *Dissertatio inauguralis medico-chemica de aquis medicatis Magni Principatus Transylvaniae*, Viennae, 1773, în <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (accesat la 11.09.2016).
8. József Barbenius, *Chemische Untersuchungen einiger merkwürdigen Gesund- und Sauerbrunnen des Székler Stuhls Háromszék in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1792, în <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (accesat la 11.09.2016).
9. Ferentz Nyulas, *Az erdélyországi orvosi vizseknek bontásáról közönségesen*, Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, p.XXX-XXXX.
10. Date bibliografice despre doctorul Ioan Molnar Piurariu în Mircea Popa, *Ioan Molnar Piurariu, monografie*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015.
11. Eva Mârza, Iacob Mârza, *Elemente de balneologie la polihistorul Vasile Popp (1789-1842)*, în *Sașii și concetățenii lor ardeleni. Studia in honorem Dr. Thomas Nägler*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009, p. 405.
12. Vasile Popp, *Apele minerale de la Arpătat, Bodoc și Covasna*, Sibiu, 1821.
13. Ferentz Nyulas, *Ajánló levél, Előljáró beszéd és a vizseknek bontásáról közönségesen*, Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, p. 8-41.
14. *Ibidem*, p. 107-117.
15. Ferentz Nyulas, *A Radna vidéki vasas borvizseknek bontásáról*, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, p. V-XVI.
16. Alexandru Saabner-Tuduri, *Apele minerale și stațiunile climatice din România*, București, Tipografia „Gutenberg” Joseph Göbl, 1906, p. 3.
17. Ferentz Nyulas, *A Radna vidéki*, p. 43-195.
18. Ferentz Nyulas, *Ugyanazon vizseknek orvosi erejéről, hasznairól és vélek élés módjáról*, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, p. III-VIII.
19. *Ibidem*, p. 14-45.
20. *Ibidem*, p. 48-50.
21. *Ibidem*, p. 134-208.

Bibliography:

- Berlescu, Elena. *Enciclopedia de balneoclimatologie a României/ The encyclopedia of Romanian balneology*, Ediția a II-a, București, Editura All, 1996.
- Chindriș, Ioan, Iacob, Niculina, Mârza, Eva, Tatay, Anca Elisabeta, Urs, Otilia, Crăciun, Bogdan, Moldovan, Roxana, Roman-Negoi, Ana Maria. *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități culturale/ Old Romanian Book in the Habsburg Empire (1691-1830). Recovery of a cultural identity*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.
- Mârza, Eva, Mârza, Iacob. *Elemente de balneologie la polihistorul Vasile Popp (1789-1842)/ Balneology elements at polihistor Vasile Popp (1789-1842)*, în *Sașii și concetățenii lor ardeleni. Studia in honorem Dr. Thomas Nägler/ Saxons and their Transylvanian fellow citizens. Study in honour of Dr. Thomas Nagler*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009.
- Nyulas, Ferentz. *Az erdélyországi orvosi vizseknek bontásáról közönségesen*, Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800.
- Nyulas, Ferentz. *Ajánló levél, Előljáró beszéd és a vizseknek bontásáról közönségesen*, Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800.
- Nyulas, Ferentz. *A Radna vidéki vasas borvizseknek bontásáról*, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800.
- Nyulas, Ferentz. *Ugyanazon vizseknek orvosi erejéről, hasznairól és vélek élés módjáról*, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800.
- Nyulas, Ferentz. *Az erdélyországi orvosi vizseknek bontásáról közönségesen*, Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, disponibil la adresa web [http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=Carte-veche--Nyulas-Ferenc-autor--A-Radna-vid%C3%A9ki-vasas-borvizseknek-orvosi-erej%C3%A9r%C3%B6l--hasznair%C3%B3l--%C3%A9s-v%C3%A9lek-%C3%A9l%C3%A9s-m%C3%B3d%C3%A1r%C3%A1l--%C3%A9s-93670BB70FC54205BEA3180E16E4FF52](http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=Carte-veche--Nyulas-Ferenc-autor--A-Radna-vid%C3%A9ki-vasas-borvizseknek-orvosi-erej%C3%A9r%C3%B6l--hasznair%C3%B3l--%C3%A9s-v%C3%A9lek-%C3%A9l%C3%A9s-m%C3%B3d%C3%A1r%C3%A1l--%C3%A1r%C3%B3l--%C3%A9s-93670BB70FC54205BEA3180E16E4FF52).
- Popp, Vasile. *Apele minerale de la Arpătat, Bodoc și Covasna/ Mineral waters from Arpătat, Bodoc and Covasna*, Sibiu, 1821.
- Saabner-Tuduri, Alexandru. *Apele minerale și stațiunile climatice din România/ The mineral waters and climate resorts from Romania*, București, Tipografia „Gutenberg” Joseph Göbl, 1906.
- Szinnyei, József. *Magyar Írók élete és munkái*, disponibil la adresa web <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>.